Biró A. Zoltán

AGRÁRINNOVÁCIÓ: KÍSÉRLET VAGY TÉRSÉGI PARADIGMAVÁLTÁS?

1. Agrárinnováció székelyföldi környezetben

Az ebben a témakörben összeállított korábbi kötet (Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Szerk. Biró A. Z., Magyar F., Státus Kiadó, Csíkszereda 2013) elemzéseket és interjúkat tartalmazott, és azzal a céllal készült, hogy a térségi agrárinnovációs folyamat minél több szereplőjét vegye számba. Az agrárium térségi szerepének várható fontossága mellett hangsúlyoztuk az utóbbi időben beindult agrárinnovációs folyamat „sokszereplős jellegét, tartalmi és formai sokféleségét, szerveződésének és működésének nem centralizált, nem irányított jellegét" (Biró et al. 2013.12.). Bemutattuk a folyamat térségi kontextusát, jellemeztük a folyamat azon szereplőit, amelyeknek – valamilyen módon, valamilyen mértékben – a térségi agrárium megújulásához közük van, és a támogatási javaslatok megalapozásához problématérképet vázoltunk fel.

A korábbi kötet elemzései és interjúi azt jelzik, hogy a székelyföldi térségben az agrárium keretén belül elindult egy „megújulási folyamat". Maga a térségi agrárium a maga egészében – szerkezetét, szereplőit és működési módját illetően – nyilván távol áll attól, hogy innovatívnak legyen nevezhető. Az innovatív kísérletek tágabb keretben jelentkeznek, elsősorban nem tudatos, nem programszerű formában. Az „agrárinnovációs folyamat" megjelölés kapcsán az idézőjel használata arra utal, hogy ezt az utóbbi években tapasztalható jelenséget egyelőre inkább csak körülírásokkal lehet megragadni.

Jellemző erre a „megújulási folyamatra", hogy:

- A térségi agrárium keretében egy időben több ponton jelentkezik.
- Az innovatív kísérleteknek sokféle módja van, az új technológiák alkalmazásától a hálózatszerű vagy közösségi jellegű szerveződésig, a rendezvényektől az új magatartási modellekig, a tematizációs kísérletektől a szinergia lehetőségek kereséséig.

- Az egyes innovatív jellegű kezdeményezések egymástól függetlenül, eltérő módon, eltérő dinamikával jelennek meg.
- A kezdeményezések pontszerű jellegét erősíti az, hogy környezetükre általában csekély hatást gyakorolnak
- Az egyes kezdeményezések sok esetben nem is tematizálódnak innovációként, más esetekben pedig azt tapasztalhatjuk, hogy jelentős a nyilvános tematizációs kísérlet, de nincs mögötte számottevő innovatív gyakorlat.
- Alapvetően az egyéni kezdeményezés és a személyes elkötelezettség határozza meg az innovatív kezdeményezések tartalmát és működési módját.
- Az egyes innovatív kísérletek az esetek többségében hivatkoznak a saját környezeten vagy a térségen kívüli ösztönző tényezők szerepére (ötlet, példa, hír, tapasztalat, kapcsolat, véletlen felfedezés stb.).
- Az innovatív kezdeményezések személyes jellegű „megideologizálása" általában jelentős mértékű.
- Az innovatív kezdeményezést és a személyes identitást összekapcsoló magyarázatokban az adott helyhez, az adott térséghez, a helyi adottságokhoz és lehetőségekhez való ragaszkodás explicit módon megjelenik

A korábbi kötetben közölt „rendszer jellegű" bemutatás kapcsán fölhívtuk a figyelmet arra, hogy ez az agrárinnovációs folyamat alapvetően **az endogén folyamatok terméke**: térségi léptékkel mérve a vállalkozási kísérletektől a szakpolitikai anyagokig, a nyilvános eseményektől a tudástranszfer folyamatok megszerveződéséig döntően bottom-up típusú társadalmi folyamatról van szó. Amint a folyamat fenti jellemzésében utaltunk rá, a saját környezeten, a térségen kívüli ösztönzés fontos szerepet játszik, ez azonban az innovatív kezdeményezés indulásához, és nem a működtetéséhez kapcsolódik. Fontos tény az is, hogy ezek a külső ösztönzések személyes jellegű információkhoz kapcsolódnak, nem országos vagy regionális szakpolitikák, támogatási programok vagy gyakorlatok folyományai.

Az innovatív kezdeményezések endogén tartalmainak szerepéből, valamint a kezdeményezések hangsúlyozottan személyes jellegéből ered intézményesülésük felemás volta, efemer jellege, sok gyengesége, de ugyanakkor rugalmassága, megújulási képessége és társadalmi hatékonysága is. Jeleztük, hogy ez a szegmens ma még kis szerepet tölt be a térség társadalmában, és kérdést fogalmaztunk meg arra vonatkozóan, hogy milyen eséllyel fogja – az agrárinnovációs folyamat mentén, arra alapozva – az agrárium egésze újrapozícionálni magát a térségi társadalom

egészében, milyen módon és milyen mértékben válhat az agrárium a regionális társadalmi szerkezet integráns részévé.

Két tényező indokolta azt, hogy a folyamat általános jellemzése után újra visszatérjünk erre a témára, terepmunkát és elemzéseket végezzünk.

- Az első indokot az a megfigyelés szolgáltatta, hogy az agrárinnovációs folyamat térségi jelenléte szemmel láthatóan erősödik. Megmutatkozik ez az innovatív jellegű kezdeményezések számának, társadalmi szerepének növekedésében, a jelenség szakmai és közéleti tematizációjának mennyiségi növekedésében és tematikus tagolódásában. Ez a változási folyamat már önmagában elegendő okot szolgáltat az újabb anyaggyűjtésre és a szakmai elemzés folytatására.
- Szakmai szempontból azonban egy második indok is előtérbe került. Több jel mutat arra, hogy a fenti bekezdésben idézett, az előző kötetben megfogalmazott kérdésünkre (az agrárinnováció válhat-e a térségi társadalom integráns részévé?) részben igenlő lehet a válasz. Vagyis: az agrárinnovációs folyamat térségi térnyerése nyomán annak jeleit tapasztalhatjuk, hogy az agrárium térségi újrapozícionálása visszafordíthatatlanul elindult, törekvés és akarat mutatkozik arra vonatkozóan, hogy az agrárium most formálódó innovatív szegmense nem csupán a térségi agrárium, hanem a térségi társadalmi szerkezet meghatározó szereplőjévé nője ki magát.

Az agrárinnovációs folyamat fenti szempontok szerinti értelmezése azt igényli, hogy a sokféle szereplő közül azt a csoportot és azt a tevékenységet állítsuk a figyelem középpontjába, amely az agrárinnovációs folyamat kialakításában és működtetésében a térségi kontextushoz mérhető változást (vagy változási szándékot) a legnagyobb mértékben hordozza, és az elemzői reflexiót is kifejezetten erre a csoportra és tevékenységre irányítsuk. Elemzésünk tárgyát ezért ebben a kötetben maguk az innovatív kísérletezők, agrárvállalkozók képezik, legyen szó interjúról, esetelemzésről, ágazati vagy térségi folyamatok elemzéséről, társadalmi tematizációkról vagy szakpolitikai tervezéséről. A szakmai feladat ez esetben nem csupán az lesz, hogy (1) feltárjuk és leírjuk az agrárinnovációs folyamat legfontosabb aktorainak jellemzőit, illetve ennek a szereplőcsoportnak a gyakorlatát, hanem (2) azoknak a tényezőknek a vizsgálata is, amelyek az agrárinnovációs folyamat térségi társadalmi térnyerését és integrációját, a térségi versenyképességben játszott valós szerepét (a) termelik/támogatják vagy éppen (b) korlátozzák.

A térségi újrapozícionálás **esélyeinek és korlátainak elemzése** olyan feladat, amely jóval túlmutat az agrárium problémakörén. A vidéki térségek további sorsának alakulása múlik/múlhat azon, hogy a következő időszakban az esélyeket fenntartó/termelő tényezőcsoport kerül-e előtérbe vagy az a tényezőcsoport, amely a korlátokat tartja életben. A „további sors" kapcsán nyilván nem a kisebbségi helyzetben oly gyakran emlegetett megmaradás diskurzusra vagy annak egyre erőteljesebb ideológiai derivátumaira utalunk, hanem a térségi versenyképesség olyan összetevőire, mint a térség lakosságának többsége által elfogadható életminőség, foglalkoztatottság, társadalmi szerveződés és hasonlók.

Amikor azt mondjuk, hogy a térségi agrárium innovációja és társadalmi újrapozícionálása nélkül a versenyképesség megteremtésére nem nagyon van esélyt, akkor tulajdonképpen két feltételezéssel élünk. Egyfelől azt feltételezzük, hogy ennek a vidéki térségnek a természeti adottságai és immateriális értékei (pl. egyéni és közösségi életvezetési minták, tudások, munkakultúra, hálózati szerveződések, identitás konstrukciók stb.) kellő muníciót kínálnak a versenyképessé váláshoz, s ebben a tág értelemben felfogott agrárium már fölismert/hasznosított és ezután mozgásba hozható „tartalékai" meg nem kerülhető komponenst jelentenek. Másfelől pedig feltételezzük, hogy a vidékfejlesztés szemléletileg és tartalmilag megújuló európai gyakorlatai a székelyföldi térség számára is referenciakeretet és támogatást kínálnak a versenyképessé váláshoz. Mindezek okán mondhatjuk azt, hogy az agrárium térségi újrapozícionálását támogató vagy korlátozó feltételek elemzése több mint agrár-szakpolitikai kérdés.

2. Agrárinnováció és térségi környezet

A témáról szóló előző kötetünkben több alkalommal hangsúlyoztuk, hogy – vidéki térségről lévén szó – az agrárinnovációs folyamat innovatív jellegét, innovatív mértékét a szóbanforgó térségi társadalmi kontextus termeli. Még pontosabban az a viszony, amelynek keretében az adott térségre jellemző magatartásminták és társadalmi tudások halmaza az újszerű agrárjellegű tevékenységhez kapcsolódik vagy éppen nem kapcsolódik. Természetesen agrárinnovációról tágabb megközelítésben is beszélhetünk, jó példát jelent erre az, ha a vidéki térség szereplőinek egy külső szakértői szemmel hasznosnak tartott új technológiát kínálunk vagy azt támogatás keretében bevezetjük. Ezzel kapcsolatban sok tanulsággal szolgál a fejlődő országok mezőgazdaságát támogató sok-sok innovációs program, ezek társadalmi

szerepéről sok elemzés született, egyik jellegzetes példája az ilyen elemzéseknek a francia antropológus, Oliver de Sardan munkája (2005).

Az általunk vizsgált térségben az innovációs folyamat azonban alapvetően endogén termék, és innovatív tartalmát, potenciális társadalomformáló erejét az adott társadalmi közeghez és agrárgyakorlathoz mért különbözősége, illetve ennek a különbözőségnek a társadalmasítási lehetősége adja. Innovatív szerepét pedig az a potenciális változás termeli (termelheti), amelyet ez a különbözőség az adott kontextusban elindíthat.

E megközelítés alapján agrárinnovációnak minősül ebben a térségben minden olyan kezdeményezés, amely a tág értelemben felfogott agrárium működésében túlmutat az elmúlt két évtized gyakorlatán, és az eddigi gyakorlathoz viszonyítva új utakat, új megoldásokat keres. Az innovatív folyamatoknak **a térségi kontextushoz való viszonya** a témával foglalkozó korábbi elemzéseinkben nem kapott kellő mértékű kifejtést, bár az innovációnak keretet adó befogadó közeg fontosságára több alkalommal is utaltunk (Biró et al. 50-51). Ezzel nem vagyunk egyedül, hiszen az agrárinnovációhoz kapcsolható folyamatok, események, termékek stb. kapcsán sok esetben csak az újszerűségre, illetve az új elemek mennyiségi/piaci vonatkozásaira irányul a figyelem, és háttérbe marad az innovatív elemeknek a kontextushoz való viszonya, és az innovatív aspektus társadalmi beágyazottságának jellege, mértéke is.

A térségben szerzett tapasztalataink alapján azt mondhatjuk, hogy az agrárinnováció társadalmi szerepéről, a térségi versenyképesség megteremtésében betöltött funkciójáról elsősorban ennek a viszonynak az ismeretében tehetünk olyan állításokat, amelyeknek fejlesztéspolitikai hasznosítása is lehet. Ezért a most befejezett elemzéseinkben ez a szempont jóval nagyobb hangsúlyt kapott.

Az innovatív kezdeményezés térségi beágyazottságának fontosságát jelzi az agrárium térségbeli szerepének 1989 utáni változási folyamata is. Az alábbiakban egy rövid elemzés formájában térünk ki erre, jelezve, hogy innovatív vagy innovatívnak nevezett kezdeményezések a térségi kontextushoz való kötődés nélkül is kialakulhatnak.

Még néhány évvel korábban is a térségi agrárium tekintetében kitörési, továbblépési, innovációs lehetőségnek többnyire csak az olyan agrártevékenység mutatkozott, amely céljában vagy működési módjában a farmjellegű gazdálkodás fele mutatott. Ennek jellemző vonásai a térségi diskurzusok és a sikeres agráriummal kapcsolatos térségi „vágyképek" alapján a következők voltak: birtok koncentráció,

földterület bővítés, gépek beszerzése, stabil termelői profil kialakítása, ágazatspecifikus működési modell keresése, biztos piaci szegmens keresése stb. Ami azonban témánk szempontjából figyelemre érdemes, az az, hogy – a térség jellegéből adódóan – az ilyen farmjellegű elképzelések (explicit óhajok, ösztönös törekvések vagy gyakran idézett normatív elvárások formájában) alapvetően a térség, a térségi társadalmi és agrárfolyamatok ellenében definiálták magukat. Abból indultak ki, hogy a farmjellegű szerveződés ebben a térségben nem igazán lehetséges, mert: ennek a vidéki térségnek a működési módja strukturálisan farm ellenes, a kis földterületekhez való makacs ragaszkodás irracionális és akadályozza a nagyobb birtoktestek kialakulását, a térségi adottságokra farm nem építhető, tudást, technológiát és anyagi forrást kívülről kell behozni, felvevőpiacnak a térség nem elegendő stb. Az értelmezés lényege az, hogy a farmjellegű elképzelések korszakában az innovációs vágyak és törekvések már indulásból sem az endogén adottságokra alapoznak, a kialakított újszerű struktúrák nem keresik és az esetek többségében nem is találják meg a térségi társadalmi szerkezetbe való integrálódás módjait, lehetőségeit.

Ezzel szemben az utóbbi évek agrárinnovációs folyamatának kísérletei – noha sokkal kisebb léptékűek, törékenyebbek – teljesen más módon definiálják magukat, céljaikat, működésük módját, és természetesen másként alakul a térségi kontextushoz való viszony is. Csak néhány példa, amely – néhol a gyakorlat, néhol csak az intenciók szintjén – a különbséget jelzi. Az újabb agrárjellegű kezdeményezések fokozatosan egyre több más területtel kapcsolódnak össze (pl. turizmus, kultúra), tézisszerűen és/vagy programszerűen belekerülnek az egyén-térség viszonyba, összekapcsolódnak a lokális vagy térségi identitást hordozó elemekkel, az innovációk megjelennek a nem agrártermeléssel foglalkozók diskurzusaiban és magatartásaiban (pl. helyi termékek fogyasztása), az innovatív kezdeményezések közösségi eseményekbe integrálódnak (pl. lokális termelői piac, helyi vagy térségi fesztivál), stb. Az innovatív kezdeményezések működéséhez kapcsolható minden bizonnyal az is, hogy fokozatosan megváltozik az agrárjellegű innovatív tevékenységnek a megítélése, növekszik az ahhoz kapcsolt tudás, módosul az agrárium és a térségi társadalom viszonya.

A farmjellegű és az endogén tényezőkre alapozó agrárkezdeményezések egyaránt innovációként kezelhetők, amennyiben – definíciónk első részének megfelelően – mások, mint az általános térségi agrár praxis, elmozdulást jelentenek az önellátásra szorítkozó családi modellekhez viszonyítva. A térségi kontextushoz való viszonyulás tekintetében (a térségi adottságokra való alapozás, a térségi beágyazottság jellege és mértéke) azonban a kétféle innovációs gyakorlat között nagyon jelentős a

különbség. A farmjellegű innováció – kisebb-nagyobb mértékben – eleve distanciát termel a számára adott társadalmi környezettel szemben. Az endogén tényezőkre alapozó kezdeményezések az adott térségi társadalmi környezetből "vezetik le" magukat, és/vagy az abba való integrálódásra törekednek, szeretnének törekedni. Értelmezésünk szerint ez azt jelenti, hogy az endogén tényezőkre alapozó kezdeményezések egy **térségi agrárinnovációs paradigma** megszerveződésének jeleit mutatják, s ez a folyamat – elvben – a térségi agrárium újrapozícionálásnak lehetőségére, kísérletének kezdetére utal. Ezt igazolja az is, hogy az agrárinnováció térségi tematizációjában is megjelennek erre utaló jelek (ezzel kapcsolatban lásd jelen kötetben Székely Kinga tanulmányát). Mindez nem jelenti azt, hogy a farmjellegű kezdeményezéseknek a térségben ne volna, ne lehetne fontos szerepe. A kétféle modell közti igazán lényeges különbség ugyanis nem a gazdálkodási méretben vagy a gazdálkodás módjában van, hanem a térségi társadalmi kontextushoz való viszonyban. Elvben nem kizárt, hogy a farmjellegű kezdeményezések is a kisléptékű agrárinnovációs kezdeményezések hozzáállását kövessék. Az eddigi gyakorlat azonban nem ebbe az irányba mutatott, mert a farmjellegű gazdálkodást választók a saját tevékenységük tervezésében és definiálásában a térségi kontextus ellenében (vagy jobb esetben azt figyelmen kívül hagyva) szerveződtek.

3. Az agrárinnovációs folyamat tényleges szereplőiről

3.1. Az előzményekről – röviden

Az utóbbi évek agrárinnovációs kísérleteinek értelmezéséhez figyelembe kell venni azt, hogy az ilyen jellegű kezdeményezésnek a vizsgált térségben nincsen előzménye. A téeszek létrehozása előtti időszakban ezt a térséget az önfenntartó, saját erőre alapozó holisztikus családi gazdálkodás jellemezte. A birtokszerkezet, a gazdálkodási gyakorlat olyan lokális léptékű normák és magatartási modellek szerint alakult, amelyek a stabilitásra, az éves tevékenység ciklikus ismétlésére és a piaci folyamatoktól való távolságtartásra épültek. A téeszek létrehozása a gépi eszközök, a munkaszervezés és a termelési technológiák terén jelentős innovációt hozott, azonban ez az innováció a térségi lakosság gazdálkodási tudását és gyakorlatát számottevő mértékben nem változtatta meg. Ennek oka, hogy ebben a térségben a lakosság számára a téeszek nem biztosítottak sem munkahelyet, sem megélhetést. Ezért a lakosság a lakóház melletti kertekben és a szabad használatra adott kismértékű földterületen (háztáji) a téeszek gazdálkodási gyakorlatától független, párhuzamos termelési gyakorlatot alakított ki, amelynek keretében – kisléptékben, ipari

munkahely mellett – a korábbi időszak gyakorlatát vitte tovább, kizárólag a családi élelmiszerszükséglet biztosítása, kiegészítése érdekében.

Mindezen alapján nem véletlen, hogy a romániai 1989-es fordulat után a családi birtokszerkezetet olyan formában állították vissza, ahogyan azt a téeszek alakításakor elveszítették (a korábban elvett területek visszaigénylése ugyanabban a szétaprózott formában történt), s a gazdálkodási gyakorlat újraszervezésében is a közel három évtizeddel korábban félbeszakított modell – a holisztikus, saját erőre és önellátásra alapozó gazdaság – rehabilitációjára törekedtek. Ez a széleskörű és erőteljes rehabilitációs folyamat ebben az időszakban gyakorlatilag minden innovációs kísérletet vagy gondolatot eleve kizárt, az ekkor létrehozott néhány társas gazdálkodási forma sem bizonyult tartósnak. A rehabilitációs eufória az 1990-es évek közepétől fokozatosan kifulladt. A privatizációs folyamatot követően az ipari munkahelyek fokozatosan felszámolódtak, s a biztos havi pénzjövedelem hiányában a földművelés – mint pénzkiváltó tevékenység – a családok megélhetése számára elégtelennek bizonyult. Ettől az időszaktól kezdve az agrártevékenység a családok nagyobb része számára egyfajta kényszerfoglalkozássá vált. Az ebben az időszakban végzett háztartáskutatásaink azt jelezték (Laki–Biró 2001, KAM 2004, KAM 2011), hogy a birtokszerkezethez való ragaszkodás erős maradt, nem indult be birtokkoncentráció, a piaci szegmens továbbra sem kapott szerepet, fokozatosan növekedett a meg nem művelt területek aránya, az agrártevékenység szerepe családi léptékben dominánsan a pénzkiváltás volt. Az innovatív jellegű kezdeményezések gyakorlatilag semmilyen szerephez nem jutottak, az agráriummal kapcsolatos közbeszéd – a társadalmi nyilvánosságban és a mindennapokban egyaránt – negatív tartalmú volt.

Újszerű kezdeményezésként jelentkeztek – amint arra az első fejezetben utaltunk – a farmjellegű vállalkozások, azonban ezek számára határt szabott az, hogy a családok továbbra is ragaszkodtak a szétaprózott birtokszerkezethez. A farmjellegű gazdálkodási modellt kezdeményezték a LAM Alapítvány és a Caritas külföldi (Svájc, Ausztria) képzési programjai, valamint a kapcsolódó támogatási gyakorlatok. Ez a mennyiségében jelentős, több száz térségi érdeklődő személyt érintő tudástranszfer folyamat, valamint a hozzá kapcsolódó sok agrárkezdeményezés alapvetően ahhoz a farmjellegű modellhez kapcsolódik, amelyben az innovatív tartalmat a vállalkozó személy/család gazdasági sikere és az ahhoz kapcsolt munkaerőpiaci hatás hordozza. Ebbe az intézményesített képzési és támogatási gyakorlatba nincsen beépítve a társadalmi innovációnak az a modellje, amely az újszerű kezdeményezést a helyi, térségi endogén adottságokkal strukturálisan összekapcsolja.

A résztvevő személyek hozzáállásától, szándékától függ, hogy ezek a kezdeményezések megmaradnak-e a farmjellegű, a térségi folyamatokkal strukturálisan szembenálló tevékenységnek, vagy a személyi ambíciók hatására átváltanak a térségi agrárinnovációt ténylegesen hordozó változatba.

Nem utolsósorban jeleznünk kell azt is, hogy a térségi képzési és szakpolitikai tematizációk milyen szerepet töltöttek be az agrárinnováció vonatkozásában. Az EU csatlakozást előkészítő időszaktól kezdődően időről időre előtérbe került az agrárium modernizálásának narratívája. Ez a narratíva – országos és térségi léptékben egyaránt – tulajdonképpen csak elvárást, igényt fogalmazott meg, amelynek alapüzenete az volt, hogy az agráriummal kezdeni kell valamit, fejleszteni kell, át kell alakítani, versenyképessé kellene tenni stb. Ezek a képzési és szakpolitikai tematizációk – beleértve a leginkább hangoztatott kitörési lehetőséget, a biogazdálkodást is, vagy újabban az úgynevezett „fiatal gazdák" programokat – implicit vagy explicit módon a farmjellegű modellt szorgalmazták, az agrárinnováció – különösen ami annak a térségi adottságokra alapozó formáját illeti – egészen az utóbbi évekig nem került tematizálásra.

E fenti rövid áttekintés jól jelzi azt, hogy az endogén adottságokra alapozó agrárinnovációs kísérletek térségi léptékben valóban új kezdeményezéseknek számítanak, és célszerű annak elemzésével foglalkozni, hogy valóban válhatnak-e térségi változást generáló tényezővé, illetve milyen programokkal, szakpolitikákkal érdemes ezt a folyamatot támogatni. Az újszerűség azonban arra is figyelmeztet, hogy az újonnan tapasztalható agrárinnovációs folyamat strukturálisan nem illeszkedik eleve a térségi kontextusba, s ez a kontextus akadályok sorát hívhatja elő akkor is, ha maguk az agrárinnováció szereplői a saját kezdeményezéseiket csak térségi kontextusba illesztve, abba integrálva tudják elképzelni. Ezért külön-külön foglalkoznunk kell egyfelől ezeknek a törekvéseknek, szándékoknak az elemzésével, illetve másfelől azokkal a térségi ösztönzésekkel és korlátokkal, amelyek az agrárinnovációs kísérletek térségi integrálódását támogatják, illetve hátráltatják.

3.2. Az agrárinnováiós paradigmaváltás legfontosabb hordozói és azok szerepe

Az előző kötetben foglalt elemzés keretében a térségi agrárinnovációs folyamat 11 szereplő-csoportját mutattuk be, és mindenik szereplőcsoport esetében jellemeztük az intézményesültség szintjét, a betöltött társadalmi szerepet, a társadalmi ismertséget/elfogadottságot, az innovatív szerepet és a tudástermelési funkciót/

gyakorlatot. Ez a megközelítési mód a számbavétel, a leírás révén, illetve a szereplők egymás mellé helyezése és együttes értelmezése folyományaként tulajdonképpen a térségi agrárinnovációban szerepet vállalók halmazát „rendszerként" kezelte. Ez abban az értelemben helyálló, hogy ezeknek a szereplőcsoportoknak a létrejötte és működése – manifeszt módon és/vagy gyakorlati értelemben – valamilyen módon és valamilyen mértékben, diszkurzív szinten és/vagy ténylegesen a térségi agrárinnovációhoz is kötődik. Jeleztük azonban, hogy a szereplőknek ez a halmaza nem alkot formalizált rendszert, sőt, informális szinten is csak ritkán tapasztalható együttműködés, az egyes szereplőket – még saját csoportjukon belül is – a pontszerű működés jellemzi. Összefoglalásként jeleztük azt, hogy sok esetben az agrárinnováció csak deklaratív szinten van jelen, és a „rendszer" egészének innovatív tartalma jóval kisebb, mint amit ennyi agrárinnovációs szereplő, tevékenység, célkitűzés sugall. Az elemzéshez javaslatokat is csatoltunk, a bemutatott rendszer egészére irányuló, a rendszer koherenciáját, szinergia folyamatait és innovatív tartalmát növelő térségi léptékű programokat javasoltunk, amelyek nem kifejezetten az innovatív kezdeményezésekre, hanem az azok által igénybe vehető szakmai-információs környezet kiépítésre irányultak.

A térségi agrárium keretében, illetve az agrárinnovációhoz valamilyen módon kötődő térségi aktorok körében három olyan szereplőcsoport van, amelyek a bevezetőben jelzett paradigmaváltást a célkitűzések és/vagy a gyakorlat síkján következetesen hordozzák. Ezalatt azt értjük, hogy az ehhez a szereplőcsoporthoz tartozók nem csupán újnak mutatkozó kísérletbe fognak, hanem azt is fontosnak tartják, hogy az újszerű kezdeményezés a térségbe integrálódjon. Nem csupán beszélnek róla, hanem ténylegesen művelik is. Nem az ösztönzés, a diszkurzív szorgalmazás, a képzés, a szaktanácsadás terén tevékenykednek, hanem konkrét, innovatív agrártevékenységbe fogtak. Ezek a következők:

- egyéni innovatív agrárjellegű kezdeményezések, vállalkozások
- szerveződések és szerveződési gyakorlatok (egyesületek, események)
- a térségi agrárinnovációt tematizáló helyek és gyakorlatok

Ennek a három szereplőcsoportnak a tevékenységében mutatkozik meg a vizsgált térségben az **agrárinnovációs társadalmi paradigma.** A következőkben röviden jellemezzük mindhárom csoportot, jelezve az innovatív tartalmakat, s a térségi társadalomba való integrálódási törekvést.

3.2.1. Egyéni kezdeményezők, vállalkozók

A térségi agrárinnovációs folyamat legfontosabb szereplőcsoportja olyan egyéni kísérletezőkből és vállalkozókból áll, akik a térségi adottságokra alapozva, térségen kívülről szerzett információk vagy tapasztalatok alapján olyan agrárjellegű tevékenységbe fogtak, amelyek eltérnek a kistérségi vagy a lokális ismert gyakorlatoktól. Jellemző példa erre a korábban nem ismert állatfajták tenyésztése, hideg éghajlatú vidéken a rózsatermesztés, a különféle gombatermesztés, a termék feldolgozás házias formáinak gazdasági vállalkozás formájában való működtetése, a giliszta-farm, a csigafarm, a nyúlfarm és mások. Általában jellemző, hogy ezek a kezdeményezések a közvetlen környezetük számára meglepően, szokatlanul újszerűek. Az innovációnak ez a modellje nagy hangsúlyt helyez arra, hogy az újszerűség a tevékenység mellett a magatartásban, valamint a saját tevékenység magyarázatára, értelmezésére vonatkozó diskurzusban is markánsan megjelenjen. A saját tevékenység újszerűségének tudata azonban nem oppozíció formájában fogalmazódik meg, hanem a közvetlen környezet fele irányuló ajánlásként, követendő példaként. A kísérletezők, az újszerű vállalkozást működtető személyek gyakran elmondják, hogy mások számára is ajánlják azt, amivel ők foglalkoznak, és nem is nagyon értik, hogy mások miért nem fognak bele hasonló kísérletekbe. Újszerű kezdeményezéseiket, biztató érveiket rendszerint a saját foglalkozással való személyes azonosulás magas fokával igazolják, hitelesítik. Gyakran utalnak rá, hogy mennyire fontos számukra a vállalkozás, a sok munka mellett örömet, elégtételt ad akkor is, ha a gazdasági eredmények még váratnak magukra. Vállalkozásuknak és mindennapi tevékenységüknek ez az „ideologizáltsága" nem csupán a személyes pozíció és a személyes életvezetés síkjára vetítve mutatkozik meg, hanem a társadalmi környezetükhöz való viszonyulásukban is. Példákkal, érvekkel próbálják igazolni, hogy tevékenységük a környezetük számára is hasznos vagy távlatilag hasznos lesz, mások is előbb-utóbb hasonló jellegű tevékenységbe fognak, van lehetőség, csak élni kellene vele, de ezt még egyelőre kevesen ismerik fel stb. Értéknek tekintik saját tevékenységük holisztikus jellegét, azt, hogy sok mindent meg kellett tanulniuk, és a termelés megtervezésétől a technológián át az értékesítésig mindent igyekeznek kézben tartani. Ezzel tulajdonképpen egyfajta „kézműves","mester" jelleget hangsúlyoznak, és ez a szerep, illetve szakmai, kompetenciabeli autoritás a családon belül vagy az egyébként kevés számú alkalmazott/bedolgozó viszonylatában is markánsan megjelenik. A társadalmi környezetbe való integrálódás igényét jelzi többek között az alkalmi vagy állandó alkalmazottak kiválasztásának, illetve a velük való együttmunkálkodásnak a

módja, a szükséges nyersanyagok beszerzési gyakorlata, az értékesítés módozata, de mindenekelőtt a fentiekben már jelzett önértékelés és a saját tevékenységre irányuló diszkurzív gyakorlat.

3.2.2. Egyesületek, események

Az egyesületek és események létrejötte, működése – amennyiben a térségi előzményekről mondottakat vesszük alapul - önmagában innovációs folyamatnak számít. Jellegzetes példái az állattartó egyesületek, tejgazdaságok, helyi agrárvásárok, termékértékesítési szerkezetek és mások). Ennek kétféle oka van. Egyfelől az, hogy az agráriummal foglalkozók valamilyen célok vagy érdekek mentén való formális összekapcsolása térségi szemszögből nézve „társadalmi beavatkozásnak" számít, hiszen teljesen más működési modellt jelent, mint a családi léptékű holisztikus gazdálkodási gyakorlat. A helyi közösségi szerveződési formák lényegesen különböznek azoktól a lokális léptékű közösségi szerveződési formáktól (pl. közbirtokosság, közös legelőhasználat stb.), amelyek ebben a térségben korábban létrejöttek és ma is többféle formában működnek. A különbség lényege az, hogy a korábbi vagyonközösségek működésétől eltérően (passzív részvétel, a tulajdonhányadra alapozott részesedés) az új szervezeti formákban megjelenik a személyes szerepvállalás, az érdek egyéni érvényesítésének lehetősége, az egyéni felelősség és a piaci kockázat is. Csupa olyan elem, amelyek korábban, a családi gazdaság kisléptékű és bebiztosított falai között vagy a közösségi tulajdon tartós és stabil rendszerében nem játszottak fontosabb szerepet. Az új szerveződésekben megjelenik a piaci kockázat is, amely a családi gazdálkodás rendszerében ismeretlen volt.

Innovációnak minősülnek ezek a szerveződések egy másik okból eredően is. A szerveződés ténye, a hálózati működés módja közvetlenül formálja azt a társadalmi környezetet, amelyben a szerveződés létrejött, az innovatív forma társadalmi integrálódása ezért elkerülhetetlen. A hálózatba belépő személy/család kapcsolatrendszerének elemei átalakulnak, a kapcsolat menedzsment súlypontjai megváltoznak.

Természetesen sok függ attól, hogy a létrehozott szervezet hogyan működik, és attól is, hogy benne egy adott szereplő milyen cselekvési módot választ. Van példa arra is, hogy a frissen létrehozott szervezet teljesen a jól bevált régi modell szerint (lásd: közbirtokosság) kezd működni, és az innovatív folyamat rövid távon leáll. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szervezetek menedzselését illetően szinte mindenhol gondok vannak, a tagok a vezetőktől várnak aktivitást és eredményt (hasznot), nem ismerik fel vagy nem fogadják el a kialakított szervezeten belüli

egyéni cselekvési pályákat, a szerveződésben rejlő innovációs potenciál kihasználatlan marad. Ez a negatív forgatókönyv a lokális szerveződések esetében gyakoribb, ahol nagyobb a kísértés arra vonatkozóan, hogy a tagok a helyi hagyományból ismert régi szerveződési modellt kövessék. Nagyobb esély mutatkozik a szerveződésben rejlő innovációs potenciál hasznosítására ott, ahol a tagság egy térségből vagy több településről verbuválódik, a szervezeti keret előnyeinek kihasználása, az egyéni pályák beélésnek szükségessége nyilvánvalóbb (pl. kisállattenyésztők, méhészek, biotermelők stb.)

3.2.3. Tematizáció

A tematizációs gyakorlat bemutatásával jelen kötetben külön tanulmányban foglalkozunk. A tematizációs gyakorlatnak két nagyobb színtere van. Az egyik az innovatív agrárszereplők önértelmezése, a másik a térségi intézményi és szakmai és intézményi szereplők definíciós tevékenysége (média, szakértők, közéleti szereplők). Az innovatív agrárszereplők önmagukra irányuló tematizációs gyakorlatára általában jellemző, hogy az esetek többségében nyilvánosan nem nevezik magukat innovatívnak, egyedinek, újszerűnek, annak ellenére, hogy saját magukról így gondolkodnak, és szűkebb körben így is beszélnek tevékenységükről. A befele és a kifele irányuló értelmezés különbözik. Nem veszik rossz néven, ha külső szerepelők (pl. a média) innovatívnak nevezik őket, felfedezik vagy bemutatják munkájuk újszerű tartalmait. Azonban sem a saját maguk fele irányuló interpretációban, sem pedig a kifele irányuló bemutatkozásokban nem törekednek arra, hogy a térségi agrárium egészéhez viszonyítva, akár azzal oppozícióban határozzák meg magukat. Ez a tematizációs visszafogottság nem csupán a beszédben és a magatartásokban mutatkozik meg, hanem a tevékenységük kifele irányuló kommunikációjában vagy a termékeik marketingjében is. (Egyébként a kifele irányuló bátrabb és határozottabb megjelenítés a térségi gyakorlatban nem ismeretlen, így például a népi mesterek előszeretettel élnek ilyen technikákkal). Kivételt képeznek azok az agrártermelők, akik külső szervezők segítségével (pl. Székely termék) belekerülnek egy csoportos marketing folyamatban, és részint a közösen használható marketingelemek révén, részint egymás utánzásából adódóan a nyilvános események keretében fölvállalják az innovatív szerepet.

Az agrárinnovációs tematizáció másik színterét az intézményes szereplők diskurzusa és tevékenysége jelenti. Ennek része az írott és elektronikus média, illetve újabban a közösségi média tematizációja, a szakmai diskurzus (pl. agrárinnová-

ció témájú szakmai fórumok) és a fejlesztéspolitikai diskurzus (szakpolitikák, fejlesztési stratégia). Az agrárinnováció programszerű térségi szakmai tematizálása teljesen újkeletű kezdeményezés, a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány szervezte az első szakmai fórumot ebben a témakörben 2012-ben, és ugyanez az intézmény jelentette meg jelen kötet előzményeként az első olyan szakmai kiadványt is, amely kifejezetten ezzel a témakörrel foglalkozott. A médiában, a szakpolitikai diskurzusban az agrárinnováció megjelölés, illetve annak tartalmi értelmezése csak nagyon ritkán jelenik meg, az agrárinnovációs folyamathoz sorolható kezdeményezések és események mintegy észrevétlenül sorolódnak be a tágabb értelemben vett agrárium tematikába, az ilyen kezdeményezések nem tematizálódnak (vagy csak elvétve tematizálódnak) innovációs, újszerű tartalomként. Mindez azzal jár, hogy az innovatív kezdeményezésekről szó esik ugyan, de anélkül, hogy a térségi agrárium egészétől – mint nem innovatív rendszertől – való markáns különbözőségük, illetve újszerűségük mértéke és módja megfogalmazódna.

4. Mi termeli, támogatja a kimutatott, paradigmaváltást hordozó elemeket?

Az innovatív kezdeményezések pontszerű és efemer jellegéből is adódik, hogy kevés olyan térségi tényező van, amely az agrárinnovációs folyamat elemeinek létrejöttét és működését direkt vagy indirekt módon támogatná.

Ösztönző és támogató környezetet jelentenek azok a **programok, események, hálózat jellegű kezdeményezések**, amelyek az egyedi innovatív kezdeményezésektől függetlenül jönnek létre, de azzal a céllal, hogy az egyes innovációs szereplők ezekre rácsatlakozhassanak. Jellemző példái ennek a kifejezetten agrárinnovációs termékeket bemutató vásárok (pl. helyi termékek vására, kisállat bemutató kiállítások, mézfesztivál, kiállítással egybekötött versenyek stb.) Az ilyen programok és rendezvények alkalmi jellegűek, általában önkormányzati vagy civil támogatás áll mögöttük, a részvétel az innovatív szereplők számára előnyös (alacsony részvételi díj, szervezési és reklámköltségek átvállalása, bemutatóhelyek kínálata, bevételszerzési lehetőség stb.). Hátrányt jelent, hogy nem minden innovatív tevékenység számára kínálnak megmutatkozási lehetőséget ezek a termékbemutatók és vásárok, ugyanakkor a bemutatkozások időpontja, gyakorisága, módja stb. nem az agrárinnovációs folyamat jellegére, alakulására épül, hanem a szervező intézmények elképzeléseire és érdekeire. Ezek a programok és események az agrárinnováció szereplői

számára a reprezentatív megmutatkozás alkalmait teremtik meg (ismertség, legitimitás, kapcsolatépítés). Ugyanakkor erőteljes, de általános felhívást jelentnek arra nézve, hogy „neki kell fogni valaminek", „van lehetőség új dolgokra" stb. Az események és rendezvények – különösen a rendszeresen megszervezett formák – nem csupán a termékeket és a termelőket legitimálják, hanem általában az agrárjellegű innovatív folyamatot is.

Vannak olyan térségi összetevők is, amelyek nem támogató tényezőként, hanem sokkal inkább egyfajta **kényszerítő elemként** játszanak szerepet az innovatív kezdeményezések elindulásában. Ennek jele például az, hogy a térségben nem indultak el olyan újszerű, innovatív folyamatok (s itt nem csupán az agráriumra gondolunk), amelyek a kezdeményező, kreatív, vállalkozó szellemű egyéneknek csatlakozási, cselekvési felületet jelentenének. Az ilyen beállítódású személyektől – többek között az innovatív kezdeményezéseket indító agrárvállalkozóktól is – gyakran hallani azt az érvet, hogy ha az ember valami igazán új, érdekes dologba akar belefogni, akkor vagy ki kell lépnie ebből a térségből,vagy pedig saját magának, egyénileg kell cselekednie. Egyfajta kényszerítő tényezőnek tekinthetők az olyan térségi táji-természeti adottságok is (termőtalaj jellege, éghajlati tényezők, legelők jelenléte stb.), amelyek inkább a kisléptékű, a kézműves megoldásokat előtérbe helyező agrártechnológiákat támogatják. A kisléptékű és újszerű kezdeményezéseket hozza helyzetbe a fölaprózott és korszerűtlen birtokszerkezet is azzal, hogy a farmjellegű nagyobb üzemméretek kialakítását nem teszi lehetővé. S nem utolsósorban meg kell említeni azt a kedvezőtlen térségi foglalkoztatási struktúrát, amely a családok jelentős részét részben vagy teljesen az önfoglalkoztatás fele taszítja.

A térségi adottságok egy másik csoportja viszont nem kényszerítő elemként, hanem egyfajta kontextuális támogatóként**, igénybe vehető endogén kapacitásként** támogatja az innovatív kezdeményezéseket. Ezek közé sorolható többek között a kézműves technológiák hagyománya és azok társadalmi rangja, a családi életvezetés holisztikus modelljének ismerete és elfogadottsága (a tevékenység minél teljesebb spektrumának végzése), a termékelőállítási technológiák ismerete, az indulási feltételek kialakításában a költséghatékony saját megoldások lehetősége, a családi és egyéb hálózatok támogatásának igénybevételi lehetőségei, az informális kapcsolatok felhasználási lehetőségei az értékesítésben és hasonlók.

Közvetlen ösztönző hatást jelentenek a térségben szervezett olyan **célképzések**, amelyek keretében a helyi résztvevők külső szakemberektől tanulják meg a

termékelőállítás korábban nem ismert technológiáit. Ennek jellegzetes példája az úgynevezett sajtkészítő kurzus, ahol magyarországi szakemberek irányításával, néhány napos gyakorlati képzés keretében tanulják meg a sajtkészítést azok a helyi szereplők, akik ezután erre a tudásra vállalkozást hoznak létre.

Ambivalens ösztönző szerepük van a **térségi szakpolitikai és szakmai tematizációknak**. Mindkét tematizációs formának megvannak a jól beazonosítható térségi szereplői és – akkreditált agrárképzések formájában – a tematizációs helyei is. Innovációs ösztönző hatásuk azonban nagyon mérsékelt. Ennek oka többféle, ezekre részletesebbe nem térünk ki, mivel jelen gondolatmenet célja az, hogy a támogató térségi feltételeket vegyük számba. A szakpolitikai és szakmai tematizációk ösztönző hatása abban áll, hogy az újszerű kezdeményezések szükségességét, fontosságát hangsúlyozzák, napirenden tartják. Közvetlen ösztönző hatásuk többek között azért is mérsékelt, mert érdemben nem vesznek tudomást az agrárinnovációs kezdeményezések holisztikus jellegéről. A szakpolitikai tematizáció megelégszik a változás ideológiai komponenseinek hangsúlyozásával (ennek jó példája a biotermelés szorgalmazása), a szakmai tematizáció pedig az agrártermeléshez kapcsolódó technológiai tudás növelésében látja a megoldás kulcsát. Mindkét nézet helytálló a maga nemében, de túl kevés ahhoz, hogy agrárinnovációs folyamatokat indítson el és támogasson.

A fenti számbavétel kapcsán röviden ki kell térnünk **a térségen kívüli tényezők ösztönző szerepére** is. Ennek elemzése külön tanulmányt igényel, e helyen csupán azt jelezzük, hogy ebben a folyamatban a belső tényezők is szerepet játszanak, mindenekelőtt azok, amelyek a térségi szereplők érdeklődését, motivációit, információszerzési és értékelési eljárásait meghatározzák. A külső tényezők nehezen feltérképezhető, sokféle csatornán és sokféle módon érvényesülő ösztönző hatást termeltek ki, ennek ismerjük a szervezett formáit (a LAM Alapítvány és a Caritas által szervezett külföldi agrárjellegű munkavégzési, tapasztalatszerzési programok), illetve a sokkal rövidebb időtartamú, külföldön szervezett csoportos tapasztalatcsere programok, amelyek keretében a sikeres – és ennek a térségnek az optikájából nézve innovatív – agrárvállalkozások működését személyes tapasztalat révén lehet megismerni. Ezek a programok szervezett tudástranszfer-folyamatként működnek, tulajdonképpen egyfajta képzések, amelyek egy, a térségi szemlélettől és gyakorlattól lényegesen eltérő rendszert ismertetnek meg. A programokban résztvevők utólagos térségi működése azt mutatja, hogy ezekben a folyamatokban a tudásszerzés személyes módjai a meghatározóbbak. Arra is van bőven példa, hogy

a tudástranszfer nyomán – anyagi támogatással – a megismert rendszer valamilyen egységét próbálták átvenni és saját környezetben működtetni, annak minden alkotóelemével és működtetési modelljével egyetemben. Az esetek többségében azonban más tudásszerzési modell működik. A tanulást vagy a tapasztalatcserét **keretként használják**, ebben a keretben egyéni szinten különféle információkat lehet gyűjteni, amelyek később a saját környezetben kezdeményezett vállalkozásban esetleg valamilyen más formában hasznosíthatók (nem azt tanulják meg, amit a szervezők kínálnak, hanem amit a kínálat keretében a maguk számára kiemelnek). Az információszerzésnek, szelektálásnak és fölhasználásnak ez a saját világ által irányított módja legjobban azok esetében mutatkozik meg, akik nem szervezett formában, hanem egyéni utakon keresnek/találnak saját újszerű kezdeményezést, ösztönző hatásokat. Ilyen ösztönző hatást kiválthat egy újságcikk, egy máshol látott érdekesnek ítélt termék vagy foglalkozás, egy tévében látott portré vagy bármi más. A lényeg az, hogy az ilyen külső ösztönző elem tájékozódási, kapcsolatépítési folyamatokat indít el, és ehhez kapcsoltan egyfajta célirányos önképzési folyamatot, amelynek alakulását nem a külső tudáskínálat határozza meg, hanem az innovatív kezdeményezésnek az a tervezési és/vagy építési folyamata, amely a saját környezet paramétereihez illeszkedik. Ez az információkezelési és felhasználási modell (amelyet alapvetően a saját környezet paraméterei irányítanak) azért is fontos, mert ez a gyakorlat szűr meg minden térségbe irányuló tudástranszfert, képzési programot, tanácsadást, támogatási gyakorlatot. (Ebből a szempontból célszerű lenne vizsgálni mindazoknak az ismeretterjesztési, képzési programoknak a hatékonyságát, térségi szerepét, amelyek szolgáltatásként az agrárinnovációs folyamatot kívánják támogatni.)

*

Az agrárinnovációs folyamatok térségi támogató elemeiről azt mondhatjuk, hogy azok nem alkotnak folyamatos ösztönzést biztosító támogató környezetet. Tartalmuk, működési módjuk tekintetében inkább indirekt és implicit ösztönző szerepük van, a ténylegesen is megnyilvánuló ösztönző szerep tartalmában inkább ideologikus jellegű. Ez nem elhanyagolható szerep, hiszen az agrárjellegű tevékenységek diverzifikálását támogatja („foglalkozzunk egyébbel, mással, mint eddig"), pozitívan viszonyul ahhoz a törekvéshez, hogy a térségi adottságokat hasznosítva minél több új termék jöjjön létre. Ez a térségi kontextus az agrárinnovációs folyamat térségi társadalmi integrálását azzal támogatja, hogy pozitív módon viszonyul az újszerű kezdeményezések és termékek reprezentatív bemutatkozásához, általános támogató keret képez.

Összességében azt lehet mondani, hogy a térségi kontextus az agrárinnovációs folyamat létezését, működését legitimálja („jó, hogy van ilyen", „kell ez nekünk"), azonban ez a támogató szerep nem terjed ki olyan területekre, amelyek az egyes innovációs kísérletek alakulását kézzelfoghatóan befolyásolnák.

5. Mi akadályozza, hogy az ilyen elemek száma gyarapodjon, és a már létezők hatása erősödjön?

5.1. Korlátozó tényezők és azok diszkurzív megjelenítése

Az agrárium helyzetével, lemaradásával és fejlődési lehetőségeivel kapcsolatos diskurzus Romániában, és ezen belül a székelyföldi térségben is, gyakorlatilag folyamatosan jelen van az 1989-es változás óta. Rurális térségekben ez a téma a közbeszédben gyakran megjelenik, a szakpolitikai és a politikai mezőben az EU-csatlakozásra való felkészülés időszakában kapott nagyobb hangsúlyt, az EU csatlakozást követő időszakban pedig folyamatosan jelen van. A székelyföldi térségben az agráriummal kapcsolatos tematizáció nagy része az elmúlt két évtizedben azzal volt kapcsolatos, hogy az ágazat nem fejlődik, versenyképtelen. Az utóbbi években a térségi agrártematizációban megjelent az agrárinnováció fogalma egyfelől mint vidékfejlesztési igény, lehetőség, feladat. Másfelől pedig egyre nagyobb számban találkozunk olyan tematizációs alkalmakkal (események, beszámolók, médiaanyagok, web alapú tematizációk), amelyek eseti, egyéni kezdeményezésekről, programokról, sikerekről számolnak be. A pozitív tematizációk a közbeszédben kevésbé vannak jelen, a médiában, a szakpolitikai diskurzusokban és a politikai mezőben gyakrabban jelennek meg.

Az agráriummal kapcsolatos korábbi, illetve az agrárinnovációval kapcsolatos újabb tematizációk állandó és nagy hangsúllyal előforduló résztémája az, hogy miért nem versenyképes az agrárium, melyek az akadályok, mire lenne szükség ahhoz, hogy elmozduljon a holtpontról az ágazat, illetve az eddigi eredmények továbbfejleszthetők legyenek. Az okok és magyarázatok tekintetében nincsen lényeges különbség a korábbi és a mai tematizációk között, de a hétköznapi, a szakpolitikai és a politikai diskurzus is hasonló ebben a tekintetben. Az akadályozó tényezők körében gyakran és nagy hangsúllyal fordulnak elő a következők:

- a földtulajdonnal rendelkezők változásellenessége
- a szerveződési/szövetkezési hajlandóság alacsony szintje
- a kiszámítható felvevő piac hiánya
- a fiatalok érdektelensége az agrárágazat iránt

- a külső/felső támogatások hiánya/alacsony szintje/bürokratikus jellege
- a politika szereplőinek az ágazat iránti érdektelensége.

A szakmai diskurzusokban még akadályként fogalmazódik meg a rendszerszerű agrár szakképzés hiánya minden szinten (Biró – Tiboldi 2012), illetve az agrárszakemberek hiánya és társadalmi/szakmai presztízsük alacsony foka. Az agrárinnováció szereplői a környezet érdektelenségét és az innovatív kezdeményezések kiemelt támogatásának hiányát sorolják előbbre. Általánosabb jellegű alapvélekedésük az, hogy hiányoznak azok az országos léptékű, az agrárium teljes rendszerének reformjára irányuló központi kormányzati tervek és programok, amelyek ezt az ágazatot teljes egészében újrapozícionálnák. A politikai diskurzusban ezzel szemben az agrárszereplők aktivitásának, kezdeményezőkészségének hiányát hangsúlyozzák.

Ezek a diskurzusok egyértelműen jelzik, hogy a vizsgált vidéki térségben az agrárinnováció szereplői diszkurzív szinten sok fejlődési akadályt nevesítenek, ugyanakkor egyértelműen látszik az is, hogy az akadályokat külső tényezőkhöz kötik, illetve egyfajta térségen belüli „körbemutogatással" egymásban keresik a versenyképtelenség magyarázatát, illetve felső/külső tényezőktől várják a megoldást. Ez az értelmezési gyakorlat tekinthető az egyik fontos térségi fejlődési korlátnak, amely – paradox módon – éppen a térségi agrárinnováció szereplőinek praxisán belül termelődik.

Az akadályozó tényezőknek ez a **diszkurzív eltávolítása** (akár a térségen kívülre, akár a térségen belül a „másikra") a mi-ők, én-ők relációban olyan oppozíciót termel, amely az egyéni kezdeményezések eredményeit és eredménytelenségeit a rendszer egészének versenyképtelenségére vetítve interpretálja. Ennek a gyakorlatnak az egyéni kezdeményezésekre nézve pozitív és negatív hatása is van. Pozitív hatása az, hogy az oppozíció révén a saját kezdeményezés jelentős mértékben fölértékelődik („a rossz, kedvezőtlen környezet ellenében képes vagyok jó, saját kezdeményezést indítani és fenntartani"). Negatív hatása abban fogható meg, hogy az agrárinnovációs kísérlettel foglalkozót ez a gyakorlat elzárja attól, hogy érzékelje a rendszer endogén, strukturális korlátait, és azokat önerőből meghaladja. A fentiekben jelzett diszkurzív kezelésmód az egyébként innovatív saját kezdeményezést fokozatosan és egyre inkább pontszerűvé, szigetszerűvé teszi, ami pontosan az ellenkezője annak, amire az innovatív szereplők deklaratív módon törekszenek (mások is utánozzanak!).

Ami ebből számunkra fontos: **az értelmezési oppozíciók termelődése** nemcsak az értelmezési mozgásteret szűkíti le, hanem a cselekvés mozgástereit is,

az egyéni kísérleteket bedobozolja. Ez azt jelenti, hogy a térségi agrárinnovációs folyamat mint rendszer működése nem tartalmaz olyan elemeket és cselekvéseket, amelyek az egyéni kezdeményezés és a rendszer strukturális korlátai között kapcsolatot teremthetnének.

5.2. Endogén korlátok

A strukturális korlátok elemzése előtérbe hoz több olyan tényezőt is, amelyek az egyéni innovatív kísérletek környezetét képezik, és közvetlen módon korlátozzák az újszerű kísérletek térnyerését, innovatív jellegűk társadalmiasulását. A téma sokkal részletesebb szakmai elemzést igényel, az itt következő vázlatos bemutatás célja az, hogy összefoglalja az endogén korlátok működésének azon fontosabb jellemzőit, amelyek figyelembe vétele nélkül a támogatási javaslatok kidolgozása és gyakorlatba ültetése nem célravezető.

a.

Kiindulópontként arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a térségi agrárinnovációs folyamat jelentkezése része egy jóval tágabb, szélesebb körű társadalmi paradigmaváltási folyamatnak, amelyet a társadalomtudományi megközelítések többféleképpen leírtak, és amelynek jelei már a vizsgált térségben is többféle módon jelentkeztek. A paradigmaváltás lényege, hogy fölértékelődnek a fizikai terek, a „helyek", újratermelődnek és/vagy kitermelődnek az azokhoz való kapcsolódás egyéni és közösségi viszonyulás kulturális patternjei. A kulturális antropológia a fizikai terekhez való kötődés előtérbe kerüléséről beszél, arról, hogy a folyamatok terét a helyteremtés, a helyek termelése veszi át. Beck (2005) és mások az élményszerűség előtérbe kerülését kötik fizikai helyekhez és közösségi magatartási modellekhez. Cristopher Ray értelmezése szerint (Ray 1998) a globalizációs folyamatokkal párhuzamosan fölerősödik a lokális és regionális terekhez való kapcsolódás igénye. Az emberek tradíciókat keresnek és találnak, újraértékelik a közösségi cselekvési formákat, a térhez való viszonyban előtérbe kerülnek a szubjektív elemek. Egy adott térségben az ott élő emberek cselekvési lehetőségeket keresnek és találnak a maguk számára olyan fizikai terekben, amelyekhez az érzelmek és érdekek mentén szorosan kötődnek (lásd: Biró 2011).

Ehhez kapcsoltan vagy ettől függetlenül sokan hangsúlyozzák a vidéki terek fölértékelődését (lásd például ezzel kapcsolatban G. Fekete Éva áttekintő elemzését 2008), és nem utolsósorban azt, ami témánk szempontjából különös hang-

súllyal bír: az agrárjellegű tevékenység – különösen annak az innovatív, kisléptékű, holisztikusabb formája – a területi tőke termelésének hordozójává válik.

Az elmúlt évek során több térségi kutatás kapcsán jeleztük, hogy a fizikai terekhez való érzelmi-szimbolikus kapcsolódás, illetve annak közösségi mentális és cselekvési mintái a vizsgált térségben lényeges mértékben fölértékelődtek (Bodó 2000). Ennek kiemelt megjelenési területei az elmúlt két évtizedben a következők voltak: szimbolikus térhasználat, a lokális identitás rehabilitációs folyamatai, a közösségi szerveződés fizikai terekhez kötött mintái, valamint ezeknek a folyamatoknak és eseményeknek a társadalmi prezentációs gyakorlata.

Új és figyelemre méltó jelenség, hogy a szimbolikus szféra, az identitástermelés és a társadalmi szerveződés után az agrárium (vagyis: a gazdasági élet, a megélhetési modellek) keretében is megjelennek az ilyen jellegű társadalmi paradigmaváltási kísérletek, még pontosabban egyre nagyobb számban elindulnak olyan agrárinnovációs kísérletek, amelyek a „helyteremtés", a téralapú társadalmi tőke termelésének igénye/szándéka mentén szerveződnek. Ezek azok a kezdeményezések, amelyek – miközben látható működésük tekintetében a térségi gazdasági tevékenység egyik, nem domináns térségi variánsaként tételeződnek – mögöttes tartalmaikban, szerveződési, működési módjuk kevésbé látható tartalmaiban, „habitusukban" a C. Ray által jelzett társadalmi paradigmaváltás hordozóiként jelennek meg. Ez az a plusz tartalom, ami alapvetően megkülönbözteti az innovatív kezdeményezéseket a farmjellegű, gazdasági-technológiai innovációként értelmezhető gyakorlattól, és ez magyarázza ezeknek a kezdeményezéseknek a ragaszkodását a személyes tartalmakhoz, a kis mérethez, a holisztikus jelleghez, a saját tevékenység valamilyen mértékű belső megideologizálásához. Térségi innovatív jellegüket lényegében nem annyira a technológiai újítás, az újszerű termék előállítása hordozza, hanem az, hogy ösztönös és/vagy explicit módon ezt a paradigmaváltást megpróbálják az agrárium terén működtetni.

Társadalmi beágyazódásuk folyamatának vizsgálata – különösen ami a térségi környezet korlátozó szerepét illeti – azért kiemelten fontos, mert ezek a kezdeményezések nem csupán agrárinnovációk (bár a térségi agrárium rendszeréhez viszonyítva azok is), hanem társadalmi innovációk, amennyiben a fentiekben jelzett társadalmi paradigmaváltást több cselekvési terület metszéspontjában próbálják érvényre juttatni.

b.

Elemzésünkhöz hasznos kiindulópontnak mutatkozik Van der Ploeg megközelítése, aki a családi hátterű, családi jellegű agrárgazdálkodás működése kapcsán arról ír, hogy a sikeres működéshez négy dimenzió szimultán menedzsmentje szükséges. Ez a négy dimenzió a következő: a termelés, a reprodukció, a piac (értékesítés) és a család. Amellett érvel, hogy a sikeres működéshez szükség van a négy dimenzió egyenként nagyon eltérő értékrendszere közti átjárásokra, azok összehangolására (Van der Ploeg, idézi Ventura 2008).

Ez a modell azért érdemel figyelmet, mert jelzi, hogy nem lehet egyik szegmenstől sem eltekinteni, miközben a maga során mindeniknek eltérő az eszköz- és célrendszere. A négy dimenzió szimultán kezelése biztosíthatja, hogy a termelés eredményekhez vezet (munkaszervezés, technológiák, tanulás), a tevékenység fenntartható és/vagy bővíthető (belső és külső források hasznosítása, tanulás, tőkeképzés), a külső környezettel a kapcsolat állandó és interaktív jellegű (piaci környezet), és nem utolsósorban mindez a család igen összetett rendszerére épül. A négy dimenzió szimultán menedzsmentje biztosíthatja azt, hogy a tevékenység igazodni tud a környezeti változásokhoz, és ki tudja használni a környezet direkt és indirekt támogatását, a családi jellegű gazdálkodás a számára releváns társadalmi-gazdasági környezetbe integráltan működik.

Térségünk családi jellegű gazdaságai szintén erőteljesen integrálódnak a számukra releváns társadalmi-gazdasági környezetbe, azonban lényegesen eltérő modell szerint. Az egyik fontos különbségnek az látszik, hogy hiányzik a működésből (vagy csak efemer módon van jelen) a piaci szegmens. Ennek messzemenő következményei vannak a családi gazdaság működési modelljére nézve. Példaként csak azt emeljük ki, hogy a piaci dimenzió alacsony szerepe miatt a gazdaság működésében nem jelenik meg a kockázat, nem alakulnak ki azzal kapcsolatos kezelési módok. Ennek – többek között – igen fontos következménye van a közösségen belüli tudásmegosztásban. A kockázat hiánya vagy csekély mértéke nem készteti koalícióra, szerveződésre a szereplőket, és nem alakítja ki a tudásmegosztás igényét és gyakorlatát sem. Fejlesztő szakemberek sokszor felteszik a kérdést, hogy a gazdálkodással foglalkozók többsége miért „nem akar tanulni", vagy miért tekinti az ismeretszerzést csak formális kötelezettségnek. A válasz az, hogy a családi gazdálkodás működési módja ezt nem, vagy csak kismértékben igényli a piaci szegmenshez való kapcsolódás hiányából, illetve az ebből eredő "szigetszerű" működés jellegéből adódóan.

A másik nagyon fontos különbség a családi gazdálkodást alkotó komponensek erőteljes tartalmi hierarchikus rendezettsége. Amint a fentiekben láttuk, Van der Ploeg a komponensek szimultán kezelését jelezte, ebben a modellben a komponensek közti egyeztetés termeli a rendszer homogenitását. Az ebben a térségben erőteljesen jelen lévő családi gazdálkodásban egy domináns kognitív séma integrálja a tevékenység alkotóelemeit, és minden alkotóelem (pl. termelés, alkalmazott technológia, beruházások, munkaerő felhasználás, tanulás, tőkeképzés stb.) annak mértékében nyeri el fontosságát, hogy milyen mértékben felel meg a kognitív sémának, mennyiben erősíti, igazolja azt. Ugyanakkor legalább ennyire fontos, hogy az adott családra jellemző kognitív séma legyen struktúrájában hasonló az adott közösségben működő többi családi sémához, legyen empirikusan érzékelhető az azokkal való strukturális egybeesés. A kognitív séma legfontosabb tartalmi elemei közé tartozik a gazdálkodás ciklikus jellege (rövid távú tervezés), az önellátásra való törekvés (pl.a földtulajdon mértéke, az alkalmazott technológia és a családi munkaerő közti összhang), a saját-idegen, belső-külső oppozíciók nagyon erős szervező és értékelő/értelmező ereje, a pénzkiváltó gazdasági tevékenység fölértékelt jellege stb.

Ez a családi gyakorlat jelenti azt a lokális jellegű társadalmi-gazdasági kontextust, amelyben az agrárinnovációs kísérletek megjelennek, működni próbálnak, és amelyben – ez nagyon fontos – maguknak társadalmi legitimitást is szeretnének szerezni. Az innovatív szereplőt többek között arról lehet fölismerni, hogy tagolja a tevékenységek rendszerét, igyekszik eltekinteni a fentiekben jelzett kognitív sémától és annak fókusz-jellegű domináns szerepétől, a saját-idegen, belső-külső oppozíciót kooperációs formákkal igyekszik helyettesíteni, és természetesen foglalkozik a piaci szegmenssel, a kockázattal is.

Nyilvánvaló, hogy **az agrárinnovációs folyamat szereplője számára a családi gazdaságok működési módja kedvezőtlen kontextust képez**. Ezen a ponton két nagyon fontos értelmezendő kérdés – és egyben kezelendő probléma – merül fel:

- Milyen módon, milyen mértékben jelent a fentiekben bemutatott térségi családi gazdálkodási modell korlátozó tényezőt az agrárinnovációs folyamat szereplői számára, és hogyan lehet a korlátok negatív hatását mérsékelni?
- Milyen módon és milyen mértékben jelentkezik ez a korlátozó tényező magán az innovatív családi vállalkozás keretein belül, és hogyan lehet támogatni az agrárinnovációs folyamat szereplőit abban, hogy lebontsák ezeket a korlátokat?

A kérdések aktualitásához nem fér kétség, hiszen az elkészített interjúk többféle formában utalnak arra, hogy az agrárinnovációs folyamat szereplői a térségi környezet részéről nem támogatást kapnak, hanem korlátokba ütköznek, tevékenységük szélesebb léptékű elfogadtatása előtt akadályokat látnak. Így például a közvetlen környezet nyelvi-szimbolikus eltávolítási gyakorlata akkor is működik, ha a napi feladatok megoldása terén összejönnek a szükséges kooperációs formák. Ugyanakkor sok jelzés van arra vonatkozóan is, hogy saját családjuk körén belül is gyakran magukra maradnak céljaikkal, elképzeléseikkel, munkájukkal.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fejlettebb piacgazdasággal rendelkező országokban az agrárinnovációval kapcsolatos kérdések – a fentebb tárgyalt témák kapcsán – másként merülnek fel. A piacgazdasági paradigmát jobban ismerő, abban jártas agrárszereplők körében ugyanis arról van inkább szó, hogy „újrafelfedezik" a lokális eszközöket (Pl: kölcsönös segítség, egymás megismerése, bizalmi kapcsolatok, nem profitorientált együttműködési formák stb.), és megpróbálnak olyan lokális hálót létrehozni, amely az innovatív, az endogén kapacitások hasznosítására irányuló gazdálkodás számára hasznos keretet ad (lásd ezzel kapcsolatban: Ventura et al. 2008. 154). Az általunk vizsgált térségben nem kell ezeket a lokális hálókat újra felfedezni, azonban – amint a fentiekben jeleztük – a térségben a lokális hálóknak olyan modelljei működnek, amelyek az agrárinnovációs folyamat szereplői számára két szinten is (lokális szint, a vállalkozó saját működési praxisán belüli szint) korlátozó tényezőt képeznek.

A fentiekben megfogalmazott két kérdés tulajdonképpen úgy pontosítható, hogy van-e átmenet a ma működő sűrű lokális hálóból olyan lokális háló irányába, amely az agrárinnováció szereplői számára nem korlátozó, hanem támogató környezetet jelent? És miként lehet erre szakmai programokkal rásegíteni? A hálózat és hálózat közti különbséget jól jelzi többek között az, hogy az erre a térségre jellemző lokális networkok működési módja a hálózathoz tartozó családi gazdaságok esetében a mentális egység fenntartása mellett a funkcionális elkülönülést termeli/tartja fenn. Ezzel szemben a hivatkozott szakértők az agrárinnovációt támogató lokális hálózatok esetében azt emelik ki, hogy a network sűrűsége és működési módja a flexibilitás magas fokát kell eredményezze mind a hálózat, mind a hozzá tartozó tagok számára. Hasonló mértékben érdemel figyelmet az is, hogy a kockázatérzékelés, kockázatkezelés adott szintje és a tanulási, tudásmegosztási igények között összefüggés van. Az általunk elemzett térségi közösségekben a kockázatnak alacsony szerepe van (a piaci szegmens hiányzik vagy jelentéktelen

mértékű), ezért a network tagjai szemszögéből nincs relevanciája az olyan tanulásnak vagy tudásmegosztásnak, amely az elfogadott kockázatérzékelési szint felett van, az ilyen tanulás vagy közösségen belüli tudásmegosztás hasznát nem látják, és természetesen az innovatív gyakorlatok szerepét, fontosságát sem. Ezek a példák azt jelzik, hogy az agrárinnovációs folyamat szereplőinek térségi „helyzetbehozása" nem szűkíthető le egyszerű ismeretterjesztésre, és a továbblépéshez aligha lesznek elegendőek a térségben már ismert agrártámogatási gyakorlatok.

*

A támogató és korlátozó elemek számbavétele azt jelzi, hogy az agrárinnovációs folyamat térségi erősödése, társadalomformáló szerepének kialakulása nem lesz zökkenőmentes. Támogató tényező több van, de nem állnak össze egységes rendszerré, nem egészítik ki és nem erősítik egymást. Ezzel szemben a korlátozó tényezők strukturális természetűek, ezért negatív hatásuk rendszeresebben, következetesebben érvényesül. A következőkben arra teszünk javaslatokat, hogy milyen meggondolások alapján és milyen eljárásokkal lehet a vizsgált térségben az innovatív agrárvállalkozásokat és kísérleteket támogatni annak érdekében, hogy az agrárium egésze részére, illetve a térség irányába modernizációs hatást fejthessenek ki.

6. Javaslatok, támogatási gyakorlat

Elemzésünk eredményei arra utalnak, hogy a vizsgált periferikus helyzetű vidéki térségben az újszerű agrárkezdeményezések gazdasági sikerének, anyagi erejének növekedése egyelőre nem jár együtt kimutatható módon a szóbanforgó kezdeményezések társadalmi beágyazottságának erősödésével. A tapasztalat azt mutatja, hogy a központi vagy megyei léptékű támogatási gyakorlat sem befolyásolja érdemben a társadalmi beágyazottság alakulását. A jelenleg érvényben lévő támogatási gyakorlat (országos lépték, megyei lépték, LEADER térségi lépték) két szinten fejti ki hatását. Az egyik szintet a szolgáltatások jelentik (tájékoztatás, képzés, szaktanácsadás, események szervezése, forrásbevonás, értékesítési hálózatok szervezése stb.), a másik szintet az anyagi támogatások (normatív alapon szervezett támogatások, megpályázható programok, hitelkonstrukciók). Mindkét támogatási forma a célcsoportot képező vállalkozások gazdasági sikerességének és anyagi erejének erősítésére irányul, közvetlen vagy közvetett módon. Ezek a támogatási eljárások az adott térség agrárinnovációs fejlesztését elsősorban a jól működő, versenyképes vállalkozások erősítése révén, azok helyi, térségi „kisugárzásai" révén tartják

kivitelezhetőnek. Ez nagyon leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a jól működő vállalkozás több helyi hozzájárulást fizet, nagyobb számban alkalmaz munkaerőt, több helyi nyersanyagot használ fel, helyi szponzori szerepet vállalhat, vonzóbbá teheti az adott helyet más beruházók számára stb. Ezek a kapcsolatok az adott településsel, térséggel nagyon fontosak, de nem partnerjellegű, nem kölcsönösségeken alapuló kapcsolatok, és nem hordoznak olyan komponenseket, amelyek az adott agrárvállalkozást a helyi társadalommal – a bármikor felmondható gazdasági és munkaerőpiaci kapcsolatokon túl – összekötnék. Azt talán hangsúlyoznunk sem kell, hogy ez a szemlélet és támogatási gyakorlat a specializált, nagyobb üzemméretre törekvő, az adott kontextustól „független" farmjellegű agrárvállalkozást tartja ideálisnak és követendőnek.

Ha így áll a helyzet, akkor vidékfejlesztési és támogatáspolitikai szemszögből föl kell tennünk a következő kérdést: elképzelhető-e, kivitelezhető-e **olyan támogatási gyakorlat, amely a vidékre gyakorolt pozitív hatást a tényleges agrárinnovációs kezdeményezések társadalmi beágyazódásának erősítésével éri el?** Vannak-e olyan támogatási megoldások, amelyek az agrárvállalkozások működésének a „társadalmi oldalát" célozzák meg? Ha vannak, miként lehet gyakorlatba ültetni ilyen támogatási gyakorlatot? Természetesen ezek a támogatások is közvetett módon a vállalkozások gazdasági erejét, piaci szerepét erősítik, de mindezt a már kialakított társadalmi beágyazottság folyományaként. Az így föltett kérdés természetesen behozza a képbe azokat az újszerű kísérleteket és vállalkozásokat, amelyek nem a farm típusú működési és növekedési modellt követik, szemléletükben és gyakorlatukban holisztikus jellegűek, és mind a kialakulás, mind pedig a működés tekintetében a térségi kontextusba való integrálódást elvét, igényét tartják szem előtt.

Mielőtt gyakorlati megoldásokat keresnénk erre a kérdésre, néhány fontosnak mutatkozó észrevételt kell tennünk:

- Az innovatív kezdeményezések társadalmi beágyazódását azért érdemes támogatni, mert ezzel lehet lefékezni vagy megfordítani azt a folyamatot, amelynek eredményeként az újszerű vállalkozások a térségben ma inkább távolodnak mintsem közelednek közvetlen társadalmi környezetüktől.
- A társadalmi beágyazódás igénye sok agrárjellegű vállalkozásban nincs jelen (ezeket ebben az elemzésben nem is soroltuk az innovatív kezdeményezések közé), és az innovatív kezdeményezések körében is eltérő mértékben. Ezért csak valamiféle szelektív és célzott támogatási gyakorlatban érdemes gondolkodni.

- A jelenlegi támogatási gyakorlat alapját a gazdasági paraméterek és a versenyjog képezi. Ezt a rendszert sérti minden olyan támogatási eljárás, amely szelekciós elveket követ. Ugyanakkor látni kell, hogy a jelenlegi támogatási gyakorlatban az innovatív kezdeményezések nem versenyképesek a nem innovatív jellegű agrárvállalkozásokkal szemben. Várhatóan „pozitív diszkriminációra" lesz szükség ahhoz, hogy a társadalmi integráció megerősödése nyomán versenyképessé válhassanak.

Nézzük meg röviden, hogy melyek lehetnek azok a lépések, amelyek a jelen tanulmányban előtérbe helyezett agrárinnovációs folyamatot közvetlenül, célzottan támogathatják.

a.

A tanulmány előző részében elmondottakból az következik, hogy a térségi előrelépéshez olyan szakmai előkészítő munkára, és ennek folyományaként szakmai programra van szükség, amely kifejezetten az innovatív folyamatra, illetve annak szereplőire irányul. Ennek hiányában illúzió lenne azt gondolni, hogy az innovációs kísérletek számára közvetlen környezetet képező, jóval nagyobb és alapvetően nem innovatív agrárszektor keretében az innovációs folyamatot pozícionálni lehetne. Ez többek között azt jelenti, hogy a tág értelemben felfogott agráriumon belül **az innovatív pontokat és trendeket (1) be kell azonosítani és (2) meg kell jelölni**. Mindaddig, amíg egy ilyen jellegű pozitív elkülönítési vagy tudatos elkülönülési folyamat nem indul be, az innovatív kezdeményezések egy szinten maradnak a jóval nagyobb mértékű, egyáltalán nem innovatív térségi agráriummal. Ez a helyzet az innovatív tartalmak szakmai vagy társadalmi pozícionálását gyakorlatilag lehetetlenné teszi, a már működő újszerű kezdeményezések innovatív tartalmait lefokozza, eljelentékteleníti vagy eltakarja. A pozitív elkülönítés gyakorlata nem kell hogy azt jelentse vagy érzékeltesse, hogy határvonalat húztunk, és aki a körön belülre került, azt támogatni kell, mások pedig ebből kimaradnak. A pozitív elkülönítés nyílt csoportot hoz létre, amelyhez menetközben folyamatosan csatlakozni lehet. Az innovatív kísérletek beazonosítása nyomán oppozíció mindenképpen termelődik mindkét oldalon, de ezt nem a szakmai szereplők osztályozása hozza létre, hanem az innovatív és nem innovatív szereplők egymáshoz való viszonya termeli. Ha ez utóbbi változat valósul meg, akkor a strukturális különbözőség az innovatív pólust erősítheti, a nem innovatív pólus szereplőit igazodásra ösztönözheti.

b.

Az agrárinnovációs folyamat ösztönzésében fontos előrelépéséi lehetőséget jelent, ha **az újszerű kezdeményezések kulcsszereplőit lokális és/vagy térségi léptékben legitimáljuk és pozícionáljuk**. A mai gyakorlat teljesen más. Fejlesztő szakemberként, szaktanácsadóként, oktatóként vagy közéleti szereplőként rendszerint elérendő célokat, követendő elveket hangoztatunk, jobb esetben pedig az újszerű kezdeményezés elindulásának tényét, az alkalmazott technológiát, illetve a kézzelfogható első eredményeket állítjuk a középpontba. Nem a személyiséget, nem annak az érzékelhető tevékenységét állítjuk a figyelem középpontjába. Az innovációt fölmutató személy egyéniségét, munkájának jellegét legfeljebb eszközként kezeljük, mint ami a fölmutatható eredményhez szükséges. Ezt a bemutatási, tematizációs és legitimizáló sorrendet mindenképpen célszerű megfordítani, ha az agrárinnovációs folyamatot helyzetbe akarjuk hozni. A tanulmányban többször utaltunk rá, hogy az újszerű kezdeményezések innovatív tartalmát sok esetben a személyiség hozzáállása, értékrendje, magatartása, munkájának módozata hordozza. Különösen fontos mindebben az a mód, ahogyan a kísérletező személy az endogén adottságokhoz viszonyul, ahogyan munkájának egészét az adott társadalmi környezetbe integrálni szeretné. Ezek azok az összetevők, amelyek az innovatív kezdeményezésnek a lokális környezetbe hitelt adhatnak, az újszerű kezdeményezéssel kapcsolatban bizalmat (és nem csupán fogyasztói bizalmat) termelnek. Ezért javasoljuk, hogy az agrárinnovációs folyamattal való foglalkozásban a személyiség, illetve annak konkrét munkája nagyobb szerepet kapjon.

c.

Ki kell bontani és bemutatni az újszerű agrárinnovációs kezdeményezések **innovatív „komponenseit**". És lehetőleg nem normatív elvárás, nem tanulási feladat formájában, hanem közvetlen, élményszerű tapasztalatszerzési alkalmak szervezése révén. Ma még az olyan elvárások, mint a helyi adottságok hasznosítása, a helyi fogyasztás erősítése, a helyi adottságok helyi tőkévé való transzformálása, a térségi lakosság számára inkább ideologikus felhívásnak vagy éppen divatos szlogennek tűnnek, és nem olyan járható útnak, amely a helyi megélhetésre, a közösségi hálók pragmatikus újradefiniálására, a település vagy a térség modernizációjára kínál lehetőséget.

d.

Célszerű lenne térségi léptékben olyan **stratégiai elképzelést kialakítani, amely kimondottan az innovatív folyamatra, illetve annak hordozóira irányul**. Ez utóbbi sokkal de sokkal kisebb szegmens, mint a térségi agrárium egésze. Az eddig megfogalmazott stratégiai elgondolások, diskurzusok és leírt programok mindig a térségi agrárium egészére irányultak, még arra sem történt érdemleges kísérlet, hogy a farmjellegű szegmens a sokkal több személyt érintő háztáji léptékű gazdálkodási gyakorlattól elkülönítve kerüljön értelmezésre, az innovatív kísérletek külön csoportban való kezeléséről nem is beszélve. A három szegmens elkülönített értelmezése és stratégiai kezelése értelemszerűen szükséges, hiszen minden tekintetben nagyon különböznek egymástól. Erre jó példa, hogy a farm jellegű vállalkozások esetében az üzleti-piaci érdek, az alkalmazott termelési technológia, a növekedési elképzelés többé-kevésbé átlátszatlan burkot von a vállalkozás köré. Az innovatív kísérletek és vállalkozások sokkal nyitottabbak, részint az endogén forrásokra való alapozás révén, részint azon okból, hogy integrálódni szeretnének a térségi társadalmi közegbe. A társadalmi kontextus iránti nyitottság nagyon eltérő jellege például hathatós érv amellett, hogy az agrárinnovációs folyamat stratégia kezelésével a térségi fejlesztés szereplői külön foglalkozzanak, hiszen ez jelzi, hogy az agrárinnováció jóval túllép a szűk értelemben vett agrárium keretein.

e.

Az agrárinnovációs folyamat várható komplex társadalmi szerepe indokolja azt, hogy kialakításra kerüljön olyan **térségi léptékű szakmai tematizációs folyamat**, amely kifejezetten az agráriumnak erre a szegmenségre irányul. (A társadalmi nyilvánosságban való tematizációval kapcsolatban lásd ebben a kötetben Székely Kinga tanulmányát.) A jelenlegi szakmai tematizáció képviselői az agrármérnökök, akiknek szakmai tapasztalata és technológiai tudása csak egyik komponense az agrárinnovációnak, és főleg a farmjellegű, nagyüzemi gazdálkodáshoz kapcsolódik. Szakértői tudás címkéje alatt működik, illetve próbál működni a térségben az a menedzseri tudás, amelyet a szakirodalom újabban a projekt elithez, projektosztályhoz kapcsol, és amelynek befolyása a pályázati rendszerhez kapcsoltan folyamatosan növekszik (képzés, szaktanácsadás, tervezés stb., lásd ezzel kapcsolatban Csurgó – Kovách – Kucerová 2007, Kovách 2012, 135-169). A formálódó térségi projektelit az agrárium egészének megreformálása mellett érvel, gyakorlati munkája és mindennapi érdeke a nagyméretű, farmjellegű gazdálkodási gyakor-

lathoz kötődik. Az endogén adottságokra alapozó agrárinnovációhoz kapcsolódó szakmai tudás azonban a térségben csak szórványosan, efemer jelleggel van jelen. Diszkurzív szinten, kezdeményezések formájában megjelenik a térségi egyetemi oktatásban, a közösségfejlesztési programokban, a biotermék vagy a helyi termék fedőnevű mozgalmakban, a környezetvédelmi programokban, az agrárturizmushoz kapcsolódó szlogenekben és más helyeken, de nem programszerűen és nem beazonosíthatóan. Az agrárinnováció térségi léptékű szakmai tematizációjának egyelőre **nincsen olyan térségi intézményei gazdája**, amely tudásközpontként, szervező-szolgáltató keretként az agrárinnovációs folyamat számára szükséges tudásanyagot megjelenítené, és ennek a folyamatot szakmai hitelességgel kifele is prezentálni tudná.

f.

A tanulmány elemző fejezeteiben több helyen érveltünk a térségbe irányuló tudástranszfer szerepe, fontossága mellett, jeleztük, hogy az agrárinnovációs folyamat szereplőire milyen nagy hatással vannak a térségen kívül szerzett tapasztalatok. Az előző tanulmánykötetünkben részletesen is bemutattuk, hogy a térségbe irányuló tudástranszfernek milyen formái működnek (képzések, szakmai rendezvények, tapasztalatcserék, anyagi támogatások, célképzések és hasonlók). Ezekhez a tudástranszfer folyamatokhoz minden esetben valamilyen diskurzusforma is kapcsolódik (a folyamat célja, haszna, tartalma stb.). A tudástranszfer tematizációk általános jegye, hogy a térség vagy az ágazat egészére irányulnak (egy sajtkészítő tanfolyam is – a róla szóló bemutatás szerint – a székelyföldi agráriumot akarja „fölemelni"). A térségi agrárinnovációs folyamatot jelentős mértékben erősítené az olyan **támogató diskurzus**, amely explicit módon ennek a folyamatnak a szereplőit hozná helyzetbe. Az ilyen diskurzus azt hangsúlyozza, hogy "az innovációt támogatjuk", elsősorban azokat a kísérleteket és vállalkozásokat, amelyek „új dolgokba fognak", „helyi értékeket hoznak létre", amelyek „a közösség érdekeit tartják szem előtt", „tevékenységüket a saját közösségükre hangolják (autonómia a megélhetésben)", amelyek a más ágazatokkal való együttműködésre hangsúlyt helyeznek" stb. Ha egy ilyen jellegű diskurzus kívülről, tudástranszfer formájában működik, akkor annak direkt és innovációs hatása várhatóan nagyobb lesz, mint az innovatív tartalmakra összpontosító normatív képzési vagy ismeretterjesztési tevékenységnek.

Szakirodalom

Biró A. Zoltan – Magyar Ferenc (szerk.) 2013

Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró et al 2013.

Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben: helyzetkép, problématérkép, fejlesztési lehetőségek. In: Biró – Magyar (szerk.) Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda. 11- 63.

Biró A. Zoltán – Tiboldi István 2012

Agrárképzés minden szinten. Magyar Tudomány Háza 1. Státus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán 2011

A régiók létrehozásának társadalmi-gazdasági feltételei: általános és térségi megközelítés. Hargita megye. Kézirat.

Beck, Ulrich 2005

Mi a globalizáció? Belvedere Meridionale, Szeged.

Bodó Julianna (szerk.) 2000

Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Helyzet könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Czibere Ibolya – Kovách Imre (szerk) 2013

Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Csurgó Bernadett – Kovách Imre – Eva Kucerová 2007

Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben.In: Kovách I. (szerk.) A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan – MTA PTI, Budapest,137 – 157.

G. Fekete Éva 2008

A fejlődés és a versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel–Lukovich (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 130-152.

KAM 2004

Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

KAM 2011

Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

Kovách Imre 2012

A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Argumentum Kiadó, Budapest.

Laki László – Biró A. Zoltán 2001

A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. Európa Tanulmányok 6.

Mátéffy Mária 2004

A Hargita megyei kistérségi szerveződési folyamat öt éve. In: Biró A. Z. – Koszta Cs. J. – Mátéffy M. (szerk.) Vidékfejlesztés Hargita megyében. Regionális Képzési Központ,Alutus Kiadó, Csíkszereda, 13-30.

Olivier de Sardan, Jean Pierre 2005

Anthropology and Development. Understanding Contemporary Social Change. Zed Books Ltd, London.

Ray, Chistopher 1998

Culture, intellectual property and territorial rural development. Sociologia Ruralis 38 (1.), 3-20.

Ventura, F et al.2008

The rural web: A syntesis. In: Van der Ploeg J. D. – Marsden T. J. (eds). Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development. VanGorcum. Assen.149-174.